
V. FILOSOFIA INDIANĂ

Constantin Marin

1. *Precis* despre modalitatea indiană de filosofare

Scopul urmărit în expunerea din capitolul anterior a fost acela de a trezi dorința spre cunoașterea și înțelegerea specificului cugetării filosofice din China antică. Când spunem dorință, înțelegem interes; interes, în sensul bun al termenului, adică de a orienta atenția asupra a ceva frumos și folositor din punct de vedere spiritual iar nu ca râvnă spre un avantaj de ordin pragmatic. Scopul a fost deci, de a trezi și interesul filosofic și interesul pentru filosofie, în sens mai larg, căci astăzi, cine oare se mai *interesează* în mod *dezinteresat* de filosofie, din pură iubire de *sofia*, așa cum a fost ea înțeleasă la

Credem că o didactică a filosofiei (*didaskhein*, a învăța pe alții), dacă există așa ceva, ar trebui să aibă în vedere "orientarea studiului" spre cunoașterea ideilor filosofilor, mai curând decât spre aprofundarea acestora, care poate să vină cu timpul dintr-o bibliografie motivațională suplimentară.

vechii greci ?

Coerența fiecărei lecții în parte, precum și preocuparea ca lecțiile să se lumineze, clarifice și completeze una pe alta, astfel că, în ansamblu său, cursul să aibă o structură și logică unitară, ne-a determinat să selectăm cu maximă atenție ceea ce ni s-a părut a fi esențial în analiza filosofiei antice chineze. Exigențe de acest gen, vom avea în vedere și în expunerile privitoare la filosofia indiană și cea greacă; să trezim cu adevărat interesul și nimic mai mult. Aceasta pentru a nu face inutilă însăși didactica filosofiei, ca în cazul în care cei doi factori participanți la actul didactic ar coopera în cel mai bun mod posibil. Vrem să spunem că nu există o didactică a filosofiei (cu atât mai mult o metodică a predării ei) tocmai pentru că, după cum spunea Imm. Kant, filosofia își este propria didactică¹.

Despre filosofia indiană s-a spus uneori că ar fi tipul paradigmatic de filosofie, deoarece în toate formele ei, vedism, brahmanism, budism, jainism, hinduism s-a urmărit un scop unic, eliberarea spirituală prin centrare în absolut. În filosofia indiană, înțeleptul,

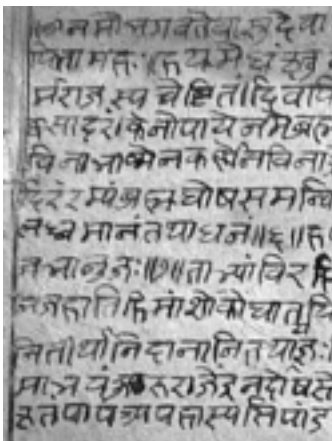
¹ Vezi în acest sens, *Filosofia*, curs de bază, traducere din limba germană coordonată de Mircea Flonta, Editura Științifică, București, 1999, p.603.

samavedinul, darčinul este un dezvelitor de ascuns și de lumină, este lumina însăși nu doar purtătorul ei. *Ṛṣ*-ii upanișadici, înțelepții indiferenți la toate, sunt venerați și respectați în India, precum sfinții în lumea credincioșilor creștini. Dacă am vrea dinadins să le găsim corespondențe în alte arii culturale (afinități electivă despre care am amintit în primul capitol), atunci ar trebui să ne gândim la *Filokalia* Sfinților Părinți răsăriteni ai pustiei, retrași, singuri sau în comunități în deșertul Thebaidei, pe muntele Sinai sau Athos, să amintim de *isihia* athonită și de monahismul sinait.

În filosofia indiană întâlnim ceea ce nu s-a putut realiza pe deplin în gândirea europeană, de la adagiul lui Tertulian "*credo quia absurdum*" (cred pentru că este absurd), la al lui Anselm "*fides quaerens intellectum*" (crența cercetează intelectul), la al lui Augustin "*credo ut intelligam*" (cred pentru ca să pot înțelege) – căutarea și găsirea căilor de comunicare între rațiune și credință. În filosofia indiană, astfel de căi au fost găsite încă în Antichitate, religia și filosofia îngăduindu-se un pe alta.

2. Virtuțile filosofice ale limbii sanskrite

Termenul *saṃskṛta*, care se ia în opoziție cu *prakṛta*, apare în poemul epic *Rāmāyanae* și se traduce prin locuțiunea "formă perfectă făcută conform regulilor date de gramaticieni". Oare limba sanskrită a fost sau nu vorbită vreodată de o colectivitate mai mare de oameni, dacă ea a fost creată de gramaticieni? În această privință, părerile sanskriștilor sunt împărțite. Astfel, *Senart* crede că ea nu a fost vorbită de o populație mai numeroasă; *Wackernagel* și *Liebich* susțin că sanskrita a fost vorbită nu doar de savanți, opinie împărțită cu anumite rezerve și de orientalistul român T. Simensky.

Sanskrita are mai multe etape istorice, (vedică, clasică, epică), în cadrul cărora trebuie diferențiat între *saṃskṛta* Brahmanelor, *sanskṛta* budică, a sutrelor și a povestirilor populare. Sanskrita nu este o limbă strict alfabetică, adică scrierea ei nu cuprinde semne astfel ca un singur semn grafic să noteze fiecare sunet (vocală sau consoană), însă orice silabă se notează printr-un semn, indiferent câte sunete are. Astfel, un semn grafic notează un singur sunet, de exemplu "a"; un semn grafic notează două sunete, de exemplu "ri"; un semn grafic poate nota două, trei, patru și chiar mai multe sunete, în special consoane, de exemplu, "kna", "gdha", "gdhva" etc.

Sanskṛta vedică, fiind cea mai veche, păstrează unele însușiri ale indoeuropenei (flexiune normală cu șapte cazuri, păstrează dualul, alternanța vocalică, autonomia proverbului), dar se și deosebește de limba "mamă", prin diateza pasivă, categoriile absolutivului etc. Ea are virtuți filosofice, căci poate exprima o gândire simbolică-

magică. *Sanskrita clasică* se caracterizează printr-un bogat și variat consonantism (apar consoanele cerebrale, probabil, ca urmare a arianizării populației autohtone, *dasa*, care se străduie să învețe limba cuceritorilor arieni. Aceste consoane (ṭa, tha, ḍa, ḍha, ṇa) dau cele mai multe "bătăi de cap" începătorilor care încearcă să le pronunțe corect. *Sanskrita epică* se deosebește de sanskrita celor două faze anterioare prin apariția cauzativului și printr-o stilizare și concizie excesive, concizie care se va accentua încă în sanskrita în care au fost scrise sutras. În ce privește *sanskrita budică*, aceasta are o frază excesiv-prohibitivă, în acord cu înseși învățăturile budice pe care trebuia să le exprime.

Mari sanskritiști precum *Meillet*, *Brugmann* au studiat în mod comparativ sanskrita, greaca veche și latina, reușind să "reconstituie" gramatica limbii indoeuropene, ivindu-se necesitatea de a răspunde la problema următoare: dacă există o gramatică indoeuropeană a existat și limba, și dacă da, care popor a vorbit-o și unde a trăit acest popor? O astfel de problemă nu și-a aflat, după câte știm, nici până acum răspuns satisfăcător.

Un alt indoeuropenist de seamă, *Benveniste*, studiind numele și verbul indoeuropean, este constrâns logic să admită că ar fi existat o indoeuropeană mai veche, *protoindoeuropeană*. Deoarece sanskrita nu putea fi învățată decât de cei ce aveau dreptul să învețe textele sacre ale *Vedelor*, ea n-a fost cunoscută decât în cercuri

În Europa, sanskrita a fost cunoscută de savanți sanskritiști care se inițiau în studiul *Vedelor*. După părerile unora dintre aceștia, limba sanscrită este așa de bogată în termeni, în stare să exprime idei și trăiri filosofico-religioase, încât întrece limbile greacă veche, latină și germană luate împreună.

restranse.

3. *Vedele*

Substantivul masculin "veda" la singular, înseamnă cunoașterea sacră (conf. gr. *oida*, lat. *video*, *videre*, germ. *Wissen*), iar la plural, *vede* desemnează toate cunoștințele și credințele mito-magice, religioase, cosmogonice și filosofice ale vechilor arieni. Sunt patru vede, *Rcveda*, *Samaveda*, *Atharvaveda* și *Yayurveda*. Cea mai importantă din punct de vedere filosofic-cosmogonic este *Rcveda*, iar în cadrul ei valoare filosofică deosebită are celebrul *Imn al creației*, 10.129 – *Nasadasiya*. " Aici speculația cosmică ajunge la subtilități cu adevărat filosofice. Ideea principală este cea a începutului, a originii lumii; cum a apărut ființa din neființă, deoarece la început nu exista nici una nici alta.

Rcveda a fost tradusă în majoritatea limbilor europene de sanskritiști celebri precum *Hermann Grasmann*, *Langlois*, *Geldner-Kaegi*, *Rosen*, iar la noi în țară, pentru prima dată, parțial, unele imnuri rcvedice. În limba română nu există o traducere integrală

nici a *Rcvedei*, nici a celorlalte trei vede. Ideile filosofice principale din *Upanișade* își au sorgintea în *Vede*.

4. Upanișadele

Înțelepciunea upanișadică se îmbogățește cu încă un motiv filosofic, pe lângă cel comogonic, eliberarea, *mokṣa*, prin cunoaștere; pe lângă aceasta, am mai putea aminti încă un altul, anume karman. Dintre foarte numeroasele upanișade care au fost identificate de cercetători, doar paisprezece prezintă un interes filosofic aparte. Ele au fost redactate între secolele VII-V a.n.Ch. *Upanișadele* pot fi atașate, după criterii speciale, la *Vede*, însă asupra acestei prolixă clasificări nu stăruim. Ontologia upanișadică se caracterizează printr-o temă comună, identitatea Brahman-ātman. Ideea despre existența spiritului universal, esența a tuturor lucrurilor, *satya satyasya* este exprimată în formule precum *brahmāsmi*, "Brahma mă este - fiază".

Într-una din cele mai importante upanișade, *Bṛhadaranyaka-Upanișad*, apare figura înțeleptului *Yaynavalkya*, un fel de Socrate al Indiei antice. Într-o altă upanișadă, *Chandogya-Upanișad*, este expusă o teorie despre necesitatea, Karman, iar în *Kātha-Upanișad* se relevă însemnătatea formulei *samsara-mokṣa*, precum și tema *māyā*.

5. Darçanele

Idei filosofice ce au aparținut unei școli sau alteia au fost consemnate în texte ce fac parte din clasa de scrisori denumite sutre filosofice. Istoria cuvintelor nu coincide cu istoria noțiunilor. În sanskrită, termenul grecesc de filosofie are ca echivalente cuvinte ca: *tarka*, *nyāya*, *vāda*, *anvikṣiki*, iar școală filosofică se spune *darçana*. Cele două cuvinte sanskrite, *darçana* și *anvikṣiki* au rădăcini diferite, *drç*-respectiv-*ikṣ*- însă ele au sensuri asemănătoare "a vedea", "a privi", înrudite și cu termenul grec *phantasia* și lat. *visio*, ceea ce arată că în limbile vechi, vederea, lumina treceau drept elemente însoțitoare ale actului de cunoaștere.

Așadar, darçanele sunt școli filosofice, "puncte de vedere", "vederi de ansamblu", "vederi generale", școli ce se completează două câte două, iar filosofia acestora se găsește în sutrele filosofice, în proză; variantele acestora, mnemonice, în versuri, se numesc *kārikā*.

- Nyāya – Vaiśeṣika

Nyāya este o gnoseologie, o logică sau știință a semnului, bazată pe regulă, o metodă de raționare mai mult decât o ontologie; ontologia ei este doctrina atomistă vaiśeṣika, care o completește. Că este o știință a regulii reiese și din sensul etimologic al termenului, care are ca rădăcină, vocabula "I", care înseamnă "a merge", iar cu negația "ni" înainte, îi dă sensul de "a nu merge", "a se opri", "a hotărî", a stabili, de exemplu, o regulă, o normă.

Textul inițial *Nyāyāsūtra* aparține înțeleptului *Akṣapada* din secolul al II-lea a.n.Ch. Dintre numeroasele comentarii ale acestui text, amintim doar pe cel al lui *Vātsyāyana*. Există și o *Navyānyāya*, *Neonyaya* a lui *Gangeśvara* din secolul al XII .p.n.Ch., care nu stă acum în atenția noastră. Conceptul central al acestei filosofii este *pramaṇya*, căile cunoașterii drepte; cunoașterea dreaptă este *prama* iar mijlocul atingerii ei este *pramaṇa*, judecata; actul propriu-zis de cunoaștere este *promiti*. Obiectul Judecății se numește *prameya*. Sunt patru căi de cunoaștere dreaptă, *pramaṇya*: *pratyakṣa*, percepția; *upamana*, analogia; *śabda*, mărturia verbală; *anumāna*, inferența. Inferența este de patru feluri: *purvavat*, de la cauză la efect; *śesavat*, de la efect la cauză; *sāmānyatadrṣta*, prin analogie; *anumana* prin semn. Dintre acestea, *anumana* este cea mai cunoscută sub forma raționamentului cu cinci termeni, *pañcavayāva*. Structura acestuia este următoarea: teza *pratyñā*; argumentul, *hetu*; exemplul adus în sprijin, *udaharana*; aplicația, *upanaya*; concluzia, *nigamana*.

Iată cum arată raționamentul cu cinci termeni din textul sanskrit dar transliterat de noi în latină din motive tipografice:

pravatovahninam – pe munte este foc,

dhumāt – pentru că este fum,

yo, yo dhūmavān sa sa vahniman – oriunde este fum este și foc,

yatha māhānaṣaḥ – or, așa este și în sobă,

tasmat tatha – deci pe munte este foc

În școala *Nyāya* există și o teorie a categoriilor (*padartha*). Sunt două serii de categorii: ale existenței, *bhava*, și ale non existenței, *abhava*. Categoriile *bhava* sunt: substanța, *dravya*; calitatea, *guna*; acțiunea, *karma*; generalitatea *samānya*; specificitatea, *viśeṣa*; inherența, *samavaya*. Categoriile *abhava* sunt: *prāgabhava* (inexistența efectului înainte de a fi produs de cauza sa, adică virtualitatea latentă fără început și fără sfârșit); *pradhamvamāśabhāva* (dispariția efectului după ce a fost produs de cauza sa, adică care are început dar nu are sfârșit); *styanatabhava* (inexistența absolută, omniprezentă în timp și spațiu) ca în exemplu “pe pământ nu există lotus”; *anyonyabhava* (inexistența relativă), ca în exemplul “Rama nu este Harry”.

Este cazul să rezumăm, să precizăm și să ilustrăm prin niște exemple mai sugestive încă, unele din categoriile *abhava* care sunt mai dificil de înțeles. După cum s-a remarcat deja, aici este vorba despre aspectul temporal, în cuplul anterior *posterior* al devenirii. Astfel, inexistența absolută este anterioritatea preființei și neființei, absența prezentă; este mai curând vorba despre inexistentul decât de inexistent, de ceea ce nu aparține nici ființei nici neființei, de anterioritatea anterioară oricărei “prezențe”, dar și de inexistența absolut-posterioară, post nirvanică, extraființială.

În ce privește *pradhamvamāśabhāva*, aceasta este absența spontană, exaiphnică, care are loc “deodată”, ca în cazul în care s-a spart în mod accidental un ulcior, negat de cioburile respective care nu vor mai redeveni, prin ele însele, ulciorul care a fost; aici este

un început determinat dar sfârșit nelimitat ca în cazul efortului eschatologic al creației care n-are sfârșit.

- **Vaiśeṣika**

Acest termen înseamnă analiză, discernere a specificităților. Fondatorul școlii a fost înțeleptul Kaṇada care a trăit în sec.I a.p.n.Ch., iar textul ce i se atribuie se numește *Vaiśeṣika sūtrā*, text care este cea mai veche sutra. Dintre numeroasele comentarii la acesta amintim doar comentariul *Prāśastapada* intitulat *Padārthadharmasamgraha* care, deoarece datează din sec. Al V-lea a.p.n. Ch., nu este acum în atenția noastră.

Adeptii vaiśeṣika admit că lumea este formată din atomi în mișcare datorită unei forțe spirituale *adrsta*. Rămâne deschisă problema relației dintre intensiunea atomilor și extensiunea corporală a combinațiilor de atomi. Nu cumva existența provine din inexistență ? Trebuie oare să înțelegem că adeptii acestui curios gen de atomism, atât de diferit de cel grecesc al lui Democrit, admit o atare idee ? Este posibil, deoarece, nu numai în filosofia *vaiśeṣika* dar și în budism exista propensiunea aceasta spre a explica existența, prin ceea ce aparține negativului, golului, vidului. Tocmai de aceea și terminologia filosofică *nyaya* ne apare cu o inversare a semnelor, mai ales în ce privește

Este deosebit de important să reținem că această concepere pozitivă a golului, a negativului și vidului, ce caracterizează gândirea filosofică indiană și-a pus pecetea și pe cunoașterea din domeniul științelor; de exemplu, în algebră matematicienii indieni au conceput mărimile transnumerice sau mărimile negative ce dublează mărimile abstracte.

categoriile *abhava* amintite mai sus.

- **Sāṃkhya-yoga**

Sāṃkhya înseamnă enumerare de principii ale existenței, enumerare prin care spiritul ia cunoștință de natura lui diferită de aceste principii. Denumirea acestei filosofii apare pentru prima dată în *Śvatara-Upaniṣad*, în sens de teorie complementară practicii yoga. Despre Sāṃkhya se amintește și în Rāmāyana. Indianiști de prestigiu precum *Garbe, Pischel, Jacobi, Senart* susțin că Sāṃkhya s-a format odată cu budismul. Alții, de exemplu, *Glaserapp*, cred că ea ar fi foarte veche.

Fondatorul doctrinei este înțeleptul Kapila, care a expus-o într-o formă *Kārikā* (în versuri) nū în forme sutra, în proză; deci textul lui în versuri, *āryā*, se numește *Sāṃkhyakārikā* datat în secolul. al V-lea p.n.Ch. În ce privește *Sāṃkhyasūtra*, ele sunt mai târzii și sunt mai importante. Datează din secolul al X-lea și mai poartă denumirea de *Sāṃkhyapracāna*, Învățătura Samkhya. Și Samkhakarika are comentarii; amintim doar unul, *Sāṃkhyakārikābhāṣya*, cu varianta sa chineză, *Suvaranasaptati*, Septanta de aur.

Cele două principii admise de adepții Sāṃkhya sunt *prakṛti* (natura) și *puruṣa* (spiritul). Ulterior însă, doctrina va deveni monist-spiritualistă. În afara acestor două principii, în Samkhya clasică mai sunt enumerate încă altele. Deoarece doctorii Sāṃkhya au admis că *prakṛti* se transformă, doctrina se mai numește *parinamavada*, în opoziție cu teoriile vedentiste conform cărora lumea este manifestarea lui Brahman, fapt pentru care ele se numesc generic *vivartavāda*. Eliberarea, *mokṣa*, este o stare negativă denumită *bhāvasarga*, o stare ce constă în înlăturarea falselor atribuiri, adică, purificarea spiritului de urmele empiricului.

Filosofii Sāṃkhya au contribuit la formarea terminologiei filosofice indiene, au fundamentat practicile yogice și psihofiziologice, iar ideile lor transfigurează și în poezie gnostică indiană.

- Yoga

Este pandantul practic al teoriei Sāṃkhya. Rădăcina cuvântului sanscrit "yoga" este *yuj'* (a uni) și e înrudită cu lat. *jugum* și cu grec. *Zygos*. Yoga este o asceză psihofizică de concentrare a atenției și de control al respirației; mai întâi s-a început cu respirația și controlul ei, apoi concentrarea spiritului. Important este să reținem că termenul yoga, nu se aplică doar unei școli anume, cum este cea a lui Patañjali, ci este coextensiv întregii filosofii indiene. În acest sens larg, se poate vorbi de o yoga tantrică, upanișadică, budistă, jainistă etc.

Autorul textului *Yogasūtra* este celebrul Patañjali secolul al II-lea a.n.Ch., care a și dat următoarea definiție acestei tehnici: *yoga cittavṛtti nirodah*, yoga este potolirea agitațiilor principiului gânditor. Acest Patañjali nu trebuie confundat cu gramaticianul cu același nume. Yogasutra are mai multe comentarii, dintre care amintim doar comentariul *Yogabhaṣya* al lui Vyāsa.

Deoarece se spune că yoga nu se învață decât pe calea yoga, preferăm să încheiem aici expunerea noastră.

- Mīmāṃsā – Vedānta

Termenul *mīmāṃsā* înseamnă analiză; numai că aici este vorba de analiza textelor rituale, cu ajutorul căreia putem cunoaște structura gândirii vedice prezentă implicit în structura actelor rituale. Mīmāṃsā are două forme: *pūrvamīmāṃsā*, prima mimamsa, care este o analiză a actului, fapt pentru care se mai numește și *karmamimāṃsā*, iar a doua formă, *Uttaramīmāṃsā*, ultima mimamsa sau *Vedāntamīmāṃsā*, adică analiza structurii existenței, Bhavana.

Autorul textului principal, *Mīmāṃsāsūtra* este Jaimini, sec. II-III a.p.n.Ch.

Analiza mimasistă stabilește reguli de efectuare corectă a ritualilor, iar ideea principală este despre eternitatea semnelor fonice, adică a sunetelor, cuvintelor vedice. Este vorba despre esența eternă a sunetului denumită de adepții mimamsa, fonem. Cu

această ocazie, trebuie să amintim că marele gramatician indian Pāṇini a folosit idei din *Pūrvamīmāṃsā*. În ce privește *Uttaramīmāṃsā*, adepții ei susțin existența unei puteri transcendente, *apurva*, care este temeiul ontic al analizei lingvistice; actul este generator de existență.

Două sunt comentariile *Mīmāṃsāsūtra*: unul este *Prabhakara*, iar celălalt se numește *Mīmāṃsāślokovartika* și aparține lui Kumarila. Adepții *mīmāṃsā* identifică acțiunea cu "cunoașterea verbală", cea exprimată de verb, adică, o cunoaștere-acțiune care constă atât în perceperea cuvintelor cât și în "perceperea cunoașterii", adică amintirea sensului cuvintelor. În exemplu "Harir vihaḡaḡ paśyati", Hari vede o pasăre "percepem sensul ideii verbale de acțiune posesivă cum că Hari ca subiect "posedă" acțiunea de a vedea pasărea, ca obiect.

- **Vedānta**

Prin aceasta, trebuie să înțelegm desăvârșirea întregii moșteniri filosofico-culturale vedice, fiind cea mai impresionantă filosofie a Indiei. Dar pentru că desăvârșirea aceasta a fost realizată de gânditori precum Ćankarāchrāya (788-850), Ramanuja, Nimbarka, Vallabha și Mādhva care aparțin perioadei medievale, analiza noastră nu are în vedere contribuțiile lor. Ne limităm așadar în a menționa aici că textul inițial se numește *Vedāntasūtra* sau *Brahmasūtra* sau *Uttaramīmāṃsāsūtra* sau *Sarirakamīmāṃsāsūtra* și aparține înțeleptului Bādarāyana. De la acest text au pornit gânditorii mai sus amintiți, întru desăvârșirea acestei profunde filosofii indiene.

6. Sutarele gramaticale

În teoriile gramaticale ale limbii sanskrite, în filosofia cuvântului, s-a manifestat măsura deplină, specifică, a geniului creator indian, astfel că s-a spus cu multă îndreptățire că a gândi filosofic în India înseamnă a gândi ca un gramatician sau ca un lingvist. Cei doi corifei ai teoriei gramaticale ai filosofiei limbajului sunt Pāṇini și Bhartrhari.

- **Pāṇini** a scris o gramatică denumită *Aṣṭādhyāyī*, aproximativ patru sute de aforisme, expuse cvasialgebric, formal constituind enunțuri corecte pe baza unor reguli stabilite de el, pentru cele mai importante unități ale limbii sanscrite. Panini procedează precum procedează astăzi autorii de gramatici generativ-transformaționale, considerând propoziția, cuvintele, ca succesiuni liniare de morfeme ce se combină conform regulilor alternanței fonetice în sām̐dhi.

Primul sanskritist care a tradus această gramatică a fost Otto Bohtlinck, între anii 1815-1840. La noi, în țară a tradus Th. Simenschy în 1944. Pāṇini a elaborat o teorie a limbii sanscrite vedice și clasice, dar care are și însemnătate filosofică, deoarece a statornicit expresia lingvistică a gândirii. Unii exegeți contemporani îl consideră pe el, primul gramatician care a intuit posibilitatea unui metalimbaj gramatical, distincția dintre limbă și metalimbă, descoperitorul conceptului lingvistic de grad zero. Regulile paniniene

codifică, așadar, distincția dintre limba în care vorbim și limba despre care vorbim, ele având și finalitate morală, fiind criteriu de cunoaștere și de acțiune.

Gramatica lui, datată aproximativ, în sec.al V-lea a.n.Ch., este de fapt o semasiologie, o semantică lingvistică, căreia urmașii paninieni nu-i vor mai aduce decât neînsemnate modificări.

- **Bharṭhari**. Este urmaș al lui Pāṇini care a scris o gramatică *Vākyapadiya* în care elaborează *Śabdabrahmavāda*, conform căreia, cuvântul pronunțat este identic cu obiectul cunoscut, deci un fel de realism lingvistic, care amintește de teza *φωσει* din lingvistica greco-latină. El accentuează aspectele și potențele filosofice ale teoriei gramaticale paniniene, gramatica sa, fiind o semantică ontologică, o ontognosie a cuvântului, *Vac'*, *Lógos*. În plus, Bharṭhari se atașează și tradiției agamice, conform căreia cunoașterea există în orice atman, suflet, sub forma *sphōṭa*, dar este învăluită, ascunsă de faptele săvârșite în viețile anterioare. Această teorie, *sphōṭa* are un rol deosebit de însemnat în gramatica sa și trebuie să spunem că, a fost apreciată de lingviști contemporani, sanscristi precum *D. Joshi*, *J. F. Roodbergen*, *Paul Kiparski*, de *Chomski* (reprezentant al generativismului lingvistic), de *Ch. Fillmore* (reprezentant al teoriilor gramaticale cazuale), de *Baudouin de Courtenay* (reprezentant al fonologismului praghez); toți aceștia au apreciat distincția dintre *dhvaṇi* și *sphōṭa*, prezentă în *Vākyapadiya*.

Ceea ce trebuie să reținem din teoriile celor doi mari gânditori rezumăm în felul următor:

- Ei au dat o *praecīsa-naratio*, descriere precisă, a regularităților limbii sanskrite, au descris dar au și prescris un cod existențial, ordonator, gramatica fiind și un ansamblu de prescripții cu caracter elibator
- Ei au depășit ontografia din Brahmane, care era un început de analiză gramaticală, spre o ontologie a ființei, conform căreia suntele, cuvintele au un temei ontic
- Din teoriile și concepțiile lor asupra limbajului, reiese că și gramatica este o cale spre *sophia*, o mirare despre sineitatea noastră, cale ce ne duce la cunoașterea Cuvântului, a cuvintelor de sub Cuvânt, Exousia, Rădăcina fără rădăcină, - la dincolo de Ființă, acolo unde nu există decât Ființa
- La ei se relevă clar ce este modalitatea indiană de filosofare a cărui specific constă, după cum am mai spus, în aceea că "a face" și "a spune" sunt identice. *Egkrateia*, stăpânirea de sine din *sophia* greacă seamănă cu *mokṣa*, eliberarea din *tarka* indiană
- În filosofia indiană, se poate intra pe calea unei logici paradoxologice, meta-logice (nu i-logice), care lasă în urmă cele două principii aristotelice (textul exclus și contradicția), bazându-se doar pe *coincidentia oppositorum*. În felul acesta este posibilă eliberarea de seducțiile maice ale fenomenalității evanescente, dobândind *nūskatharos*, mintea curată, prin care se "urcă" spre vederea a ceea ce nu se vede, străvederea, *diórasis* a Ființei. Este ca o "curgere înapoi", *paliria* în greacă, *pratilōman*, în sanskrită, ca o apropiere a viitorului de prezent, până-ntr-atât, încât

viitorul este dat înaintea prezentului și chiar a trecutului, într-un etern-prezent-al-Ființei.

- Ei au arătat că prin limbaj, se face întoarcerea apokatastatică la o origine, adunându-se laolaltă, tot ceea ce s-a risipit prin izbucnirea din Unul Ființei, Brahman-Cuvântul.

Reținem așadar, că precum "creația cosmică este fărâmițare de ansambluri" siderale, la fel vorbirea este irumpere de singulare-cuvinte, care rămân fără rost și sens, dacă nu sunt raportate la unitatea de sens, origine, sphōta, din care au izbucnit. O astfel de creație nu este "ex oidenos", ex nihilo, și tocmai de aceea este posibilă revenirea la existibilul inițial, revenire-eliberare, nomadizare-dislocare de la un nivel antic la altul, *proodos*, urcare catharsică care este, totodată, coborâre. Mokṣa este și pentru ei o *katanabasia*, urcare-coborâre între multiplicitatea formelor cuvintelor, *poikillesthai* și Unitatea amorfică, *sphota*, amorfia, receptacol care cuprinde, sub condiția inexistențibilității (nu a inexistenței) toate formele. După cum aflăm dintr-o scriere ulterioară, *Kathasavitsagara*, Pāṇini și Bhāṣṛhari au contribuit la emanciparea teoriei gramaticii de empiria și îngustimea analizei filologice.

În fine, vine de la sine că, învățăturile celor doi corifei ai teoriei gramaticale și filosofice asupra limbajului, ne îndeamnă să prețuim cum se cuvine, fiecare dintre noi, limba în care ne rostim și ne rostui, să evităm exprimările supărătoare, impropriate, generatoare de inabilități, inefectivitate pragmatică, dezavantaje, izolare, descurajare, decepții în afirmarea printre semenii cu care intrăm în competiție. Toate acestea sunt aspecte ale mokṣa, eliberarea și finalitatea morală, la care conduc teoriile gramaticale indiene; desigur, aspecte mijlocitoare, intermediare pe calea eliberării.

7. Budismul

Așa după cum specificul gândirii chineze antice constă într-un *acționism protocolar*, în virtutea căruia ceva există numai dacă a fost amenajat, conform unei etichete normative, la fel se poate spune și despre filosofia indiană, că și-a dobândit forma ei specifică prin apariția budismului. De ce ?

Pentru că, budismul este, prin excelență, o cale de eliberare, iar eliberarea este problema nelipsită din orice școală și orientare filosofică indiană. Doar că în budism, ea se pune cu acuitate sporită. Învățătura lui Buda este o ontosofie a eliberării, iar nu o ontologie, el fiind preocupat de felul în care ar putea fi abolită durerea existentă în lume iar nu de cum este și ce este lumea. Învățătura sa despre nesubstanțialitatea eului,

despre instabilitatea acestuia ca și doctrina despre "originația dependentă"² nu se acordă cu nici o teorie etică nici cu teoria despre Karman, fiind în totală opoziție cu întreaga spiritualitate brahmanică; budismul, ca și jainismul de altfel, apare ca o reacție la adresa brahmanismului, fiind comparat cu Reforma care a avut loc mult mai târziu în occidentul european.

Buda însuși a spus că învățătura sa nu este *abhidharma*, metafizică, ci o cale urgentă de salvare morală și izbăvire de suferința care impregnează lumea, precum sarea sarează apa oceanului (v. Sutta a 72-a din *Mayyama Nikayasutta*, în care este consemnată discuția lui Buda cu ascetul Vaccha). Învățătura budică a fost expusă în așa-numitul Jurământ de la Benares ca noua lege *d̄haramac̄akrapravastana*, în care Buda enunță cele patru nobile adevăruri – *āryasatya*: lumea este un ocean al durerii; cauza durerii este dorința de a trăi; durerea poate fi înlăturarea cauzei; înlăturarea-eliberare are opt căi.

Canonul budic a fost consemnat inițial în *pāli*, deoarece budismul fiind o reacție antibrahmanică nu a folosit sanskrita; abia ulterior a apărut și versiunea sanscrită *Tripitaka*, după coșurile (trei la număr), în care s-au păstrat manuscrisele. Cele trei părți sunt: *Vinaya-Pitaka* (disciplina); *Sutta-Pitaka* (învățătura); *Abhidhamma-Pitaka* (metafizica). Sunt multe comentarii la scrierile pali, printre care amintim unul intitulat *Paramattakatha*, Explicația sensului suprem, al lui Budhaghosa, în care este comentată metafizic, adică *Abhidhammapitāka*. Însă, un comentariu și mai important al lui Buddhagosa este *Visudhimagga*, Drumul purității. Deoarece comentariile sunt scrieri tardive care depășesc epoca antică nu mai stăruim asupra acestora. Sunt și scrieri budice paracanoniche, dintre care una, deosebit de importantă este *Milindapañha*, Dizertațiile regelui Milinda³.

Dizertațiile regelui Milinda

Trecerea la versiunile sanskrite s-a făcut prin mijlocirea limbii *prakṛti*; numeroasele școli budice care au scrieri în sanskrită, poartă numele generic *Hīnayāna*. O altă importantă orientare budică este *Māhāyāna*, Marea cărare. În budism, eliberarea de suferință este o stare specială denumită *nirvāṇa*. Aceasta este cea mai controversată temă budistă cu multe sensuri imponderabile. În budismul timpuriu, *nirvāṇa* a avut sensul de înlăturare a mecanismului retribuirii actelor, înlăturare, ce poate fi ilustrată prin modelul flăcării care se stinge de la sine, al seminței uscate care nu mai rodește. Ulterior, ea a căpătat sensuri multiple, asupra cărora nu mai stăruim.

² Vezi în acest sens, detalii, Constantin Marin, *Buddhas Lehre der dependenten Origination; pratityāsamutpāda* (în *Analele Universității „A.I. Cuza” din Iași*, tomul XXXIV, fasc.2, 1988).

³ Vezi în acest sens, Constantin Marin *Regele Milinda și buddhismul indian – colloquium imaginar, între un rege indo-grec și un înțelept budist* (în *Analele Universității „A.I. Cuza” din Iași*, serie nouă, tomul XLVIII, Editura Universității A.I. Cuza din Iași, 200-2001).

În cadrul diverselor școli budice au apărut cu timpul și contribuții în domeniul logicii; acestea au apărut însă cum am spus, cu timpul, adică aproximativ după vreo zece secole de la moartea lui Buda, așa că analiza lor nu stau acum în atenția noastră. Menționăm doar că cercetările în acest domeniu sunt, după cunoștința noastră, abia în stadiul identificării rudimentelor unei astfel de problematici.

Notă explicativă

Filosofia Indiei antice este mult mai diversă și variată decât am putut zugrăvi în acest pinakon care, deși sugestiv, nu este nici pe departe cuprinzător. Faptul acesta are motivații precum: spațiul restrâns afectat expunerii noastre, apoi, realizări filosofice însemnate au apărut dincoace de limita cronologică a epocii antice, adică în perioada pe care istoricii occidentali o numesc evul de mijloc.

Au rămas astfel, în afara analizei noastre, realizările din domeniul științelor, unele direcții ale filosofiei Jainiste, *tantrismul*, *mahayanismul*, *hinduismul*, marile poeme epice inclusiv *Bhagavad-gita.*, *Vedānta dvaitistă* și *advaitistă* ș.a.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)

Bibliografie

1. Bercea, Radu, *Cele mai alese Upanișade*, Editura Științifică, București, 1993
2. Constantin Marin, *Filosofia indiană*, Editura Moldova, Iași, 2000
3. Culianu, Ioan Petru, Eliade Mircea, *Dicționar al religiilor*, trad.de Cezar Baltag, Editura Humanits, București, 1993
4. Dussen Paul, *Filosofia Upanișadelor*, trad.de Cornel Sterian, Editura Tehnică, București, 1994
5. Goyal Suren, *Perspective oferite de Yoga*, trad.de Daniela Miga, Editura Meridiane, București, 1994

